

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ІМ. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Національна академія наук України
Інститут української археографії
та джерелознавства
імені М. С. Грушевського
Львівське відділення

Український
католицький університет
Гуманітарний факультет

Львівський
музей історії релігії

*Видання здійснюється
у рамках публічного проекту
«Соборна Україна та Київська традиція»*

Godaukelz

Ярослав ДАШКЕВИЧ

У країна
на перехресті
СВІТІВ:

релігієзнавчі й соціокультурні студії

Jaroslav DASHKEVYCH

UKRAINE
at the Crossroads
of Worlds:

Religious, Social and Cultural Studies

Львів
2016

УДК [94+316.7+2](477):930.2(081)Я.Дашкевич
ББК ТЗ(4Укр)я44+Э210(4Укр)я44
Д21

Упорядники:

Лілія Моравська, Ірина Сkochиляс

Редакційна колегія:

Мирон Капраль, Орест Малиць,
Марія Омельчук, Ігор Сkochиляс, Надія Халак

Рекомендовано до друку рішенням вчених рад:
Львівського відділення Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України
(протокол № 3 від 07.09.2016)

Львівського музею історії релігії (протокол № 2 від 14.09.2016)
Гуманітарного факультету Українського католицького університету
(протокол № 7 від 12.09.2016)

Дашкевич Я.

Д21 Україна на перехресті світів: релігієзнавчі й соціокультурні студії / Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Львівський музей історії релігії; Гуманітарний факультет Українського католицького університету; Упоряд. Л. Моравська, І. Сkochиляс. – Львів: Вид-во УКУ, 2016. – ххii + 602 с. + 8 с. іл.
ISBN 978-966-02-8013-7

У збірнику подано 55 статей, розвідок, есеїв і спогадів відомого історика, політв'язня та громадського діяча, професора Ярослава Дашкевича (1926-2010), що охоплюють широку палітру досліджень у категоріях тягlostі української традиції – від східних слов'ян (язичництво) до сучасних феноменів доби незалежності. Учений фокусує увагу на генезі й історичному розвитку українського християнства (православні та греко-католики) в тісному взаємозв'язку з іншими конфесіями і релігіями – монофізитами (вірменами), римо-католиками (поляками, німцями, угорцями і литовцями), а також юдеями, мусульманами і буддистами. Особливістю творчого доробку дослідника є розгляд культурних та релігійних феноменів у глобальному цивілізаційному контексті та водночас у межах ширших процесів державотворення і націотворення в українських землях.

Для всіх, хто цікавиться культурною та релігійною історією України.

УДК [94+316.7+2](477):930.2(081)Я.Дашкевич
ББК ТЗ(4Укр)я44+Э210(4Укр)я44

за підтримки NB Arts Foundation (Ontario, Canada)

ISBN 978-966-02-8013-7

© Ярослав Дашкевич, тексти, 2016
© Ігор Сkochиляс, передмова, 2016
© Львівське відділення ІУАД, 2016

ЗМІСТ

<i>Ігор Сковчиляс</i>	ix
Від упорядників	xviii

Розділ 1. Історія релігій в Україні:

теорія, методологія і практика академічних досліджень

2000-річчя Ісуса Христа та українська історична наука	3
Етноконфесійна ситуація обабіч Великого кордону XIV–XVIII ст. Спроба синтетичного узагальнення	7
Проблеми дослідження історії Української Греко-Католицької Церкви нового і найновішого періодів	9
Дослідження історії Української Греко-Католицької Церкви в порівняльному аспекті	20
<i>Silva regum</i>	23
Берестейські читання очима провідного науковця	29
3 перспективи 400 років	32

Розділ 2. Релігійна культура

Конфесійні відносини обабіч українського Великого кордону (XIV–XVIII ст.)	37
Символіка проквітлого хреста	43
Руські чи сурські письмена. Роль святого Костянтина у становленні слов'янської писемності	51
Мистецтво вірменських колоній в Україні	55
Вірменський сакральний комплекс із часів княжого Львова	61
Армянские рельефные кресты Львова и Каменца-Подольского XIV–XVIII вв.	69
Охорона пам'яток церковного мистецтва	91

Розділ 3. Українське Середньовіччя: Становлення християнської Ойкумени

Аль Масуді про релігії слов'ян	99
--------------------------------------	----

Легенда про св. Андрія Первозваного та її трансформації	103
Київ у церковно-національній ідеології Русі-України	105
Початки християнства на західноукраїнських землях. Реінтерпретація проблеми	162
Русь і Вірменія. Конфесійні та культурні контакти IX – першої половини XIII століть	168
Сирійські елементи в релігійному житті України-Русі (IX–XIII ст.)	191
Вірменська церковна адміністрація в Україні: початковий розвиток	196
Армяне в Києве (до 1240 г.)	206
Данило Романович і єпископ Петро в освітленні караїмського джерела	299
Початки вірменської церковної адміністрації у Львові (друга половина XIII – XIV ст.)	335
Початки Галицької митрополії у світлі історичної полеміки	342

Розділ 4. Від Ренесансу до Просвітництва: Східні Церкви між унією та ортодоксією

«Ожидовілі» в Україні	355
Анджей Любельчик і його книги про українських вірмен	363
Ян Ласицкий и его очерк об армянах на Украине в 70-х гг. XVI ст.	375
Унія українців та унія вірменів: порівняльні аспекти	385
«Берестейські читання»: виступи у дискусіях	415
Три армяно-кыпчакских записи Львовского армянского духовного суда 1625 г.	423
Договор Н. Торосовича с львовскими и каменецкими армянами 1627 г. как памятник армяно-кыпчакского языка	449
Переяслав 1654 року: наслідки для Київської Церкви	468
Вірменські метричні книги в Україні XVII–XVIII ст.	473
Львівська вірменська колегія	487
Постаті науки, культури, релігії XVI–XX ст. (біограми)	488

Розділ 5. Нехристиянські спільноти в історії та культурі України

Кримські татари: етноконфесійний аспект	499
Іслам в Україні: львівські сарацени	511
З історії буддизму в Україні. Калмики Північного Причорномор'я і Лівобережжя середини XVII – XVIII ст.	516

Депортації євреїв з Гетьманщини XVIII ст.: релігійний аспект російської внутрішньої політики	520
Євреї-конвертити в гетьманській Україні XVIII ст.	526

**Розділ 6. Держава та релігійне життя
України в XX ст.**

Три епізоди. [Про Андрея Шептицького]	533
Йосиф Сліпий: сторінка зі спогадів	538
Владика у буремні роки	541
Гавриїл Костельник – постать складна чи ускладнена?	543
Ліквідація Вірмено-Католицької Церкви в Галичині 1945 р.	549
Новоязичництво в Україні: джерела і наслідки	552
З Німеччини: західний католицизм та громадянське суспільство	558
<i>Географічний покажчик</i>	563
<i>Іменний покажчик</i>	575

ВІД УПОРЯДНИКІВ

Пропонований увазі читачів збірник соціокультурних і релігієзнавчих студій Ярослава Дашкевича (13.12.1926 – 25.02.2010) видається з нагоди 90-річчя з дня його народження. У ньому міститься 55 статей і розвідок, виступів, доповідей, енциклопедичних гасел відомого українського вченого. Більшість із них уже була введена в науковий обіг, значна частина їх припадає на часописи Львівського музею історії релігії – матеріали конференцій «Історія релігій в Україні», тематичні альманахи. Подано також неопубліковані наукові розвідки, які зберігаються у Меморіальній бібліотеці-архіві Ярослава Дашкевича у Львові.

Книга складається з шести тематично-хронологічних розділів, що охоплюють теоретично-методологічні статті, присвячені культурі, християнським і нехристиянським спільнотам, державі та релігійному життю в Україні IX–XXI століть, сягаючи подекуди й VII–VIII століть. Упорядники не ставили за мету подати весь доробок ученого, який стосується запропонованої тематики, тому до збірника не ввійшли окремі інтерв'ю¹, публічні заяви і листи, одним із підписантів яких був Я. Дашкевич², а також тези конференцій³ тощо.

¹ Дашкевич Я. Науково-практична конференція «Роль засобів масової інформації в підготовці відзначення 2000-ліття Різдва Христового» (Київ, 1998 р.) // Музей. – Львів, 2003. – Ч. 3: Спец. вип. до 2000-ліття Різдва Христового. – С. 11; *Його ж.* Міжнародні круглі столи «Історія релігій в Україні» // Там само. – С. 21; «Завжди у таких випадках були два аспекти» // Вірую. – 1996. – Ч. 10 (травень). – С. 4-5 (текст Я. Дашкевича вміщено у ст.: Петрук О. Реліквія з Берестя).

² Наприклад: Звернення духовництва та представників інтелігенції Львова до голови Львівської обласної державної адміністрації п. Мирона Янківца, до Львівського міського голови п. Любомира Буняка: [Протест проти перенесення ікон з Вірменської церкви в не пристосовані для їх зберігання приміщення] // Поступ. – 2003. – № 32. – 4-5 березня. – С. 10; Російська православна церква – проти незалежної України!: Відкритий лист Президенту України Л. Кучмі // Молода Галичина. – 2001. – № 36. – 19 квітня. – С. 6; Своєчасне і потрібне слово [На підтримку «Звернення синоду єпископів Києво-Галицької Митрополії УГКЦ до вірних і всіх людей доброї волі щодо соціально-політичної ситуації в Україні»] // Львівська газета. – 2004. – № 26. – 12 лютого. – С. 4.

³ Дашкевич Я. Аль Масуді (X ст.) про релігії слов'ян // *Його ж.* Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Львів, 2011. – С. 163-164;

Львівське відділення ІУАД імені М. С. Грушевського НАН України, популяризуючи спадщину Я. Дашкевича, все активніше використовує та водночас вводить у науковий обіг неопубліковані матеріали, що зберігаються у Меморіальній бібліотеці-архіві Ярослава Дашкевича⁴. Виявлені там чотири статті друкуються вперше, підставою для них стали рукописні та машинописні тексти автора. Йдеться про «Сирійські елементи в релігійному житті України-Русі (IX–XIII ст.)», «Аль Масуді про релігії слов'ян», «Новоязичництво в Україні: джерела і наслідки» та «“Ожидовілі” в Україні». Усі вони були виголошені як доповіді на конференціях, при цьому три з них оприлюднені лише як тези. Натомість стаття «“Ожидовілі” в Україні»⁵ відома ширшому колу за її електронною версією, розміщеною на сайті «История евреев Украины. История холокоста»⁶.

Ще кілька робіт уперше перекладено у збірнику з вірменської на українську мову. Це, зокрема, енциклопедичні гасла з «Вірменської радянської енциклопедії» («Հայկական օրհանրագրություն»), що вийшли

Його ж. Аль Масуді (X ст.) про релігії слов'ян // Історія релігій в Україні: Тези повідомл. IV круглого столу (Львів, 9-10 травня 1994 р.). – К.; Львів, 1994. – С. 66-68; *Його ж.* Релігії слов'ян в освітленні аль Масуді (X ст.) // На честь заслуженого діяча науки України Андрія Петровича Ковалівського 1895-1969 рр.: Тези Міжнар. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня народження. – Харків, 1995. – С. 40-41; *Його ж.* Сирійські елементи в релігійному житті України-Русі (IX–XIII ст.) // Історія релігій в Україні: Тези повідомл. II круглого столу, Львів, 4-5 трав. 1992 р.). – К.; Львів, 1992. – С. 17-19; *Його ж.* Новоязичництво в Україні: джерела і наслідки // Історія релігій в Україні: Тези повідомл. VI Міжнар. круглого столу (Львів, 3-8 травня 1995 р.). – Львів, 1995. – С. 71-75.

⁴ Йдеться, зокрема, про 17 статей із фондів Меморіальної бібліотеки-архіву Ярослава Дашкевича, які було вперше опубліковано у: *Дашкевич Я.* Постагі. Нариси про діячів історії, політики, культури. – 3-тє вид., доповн. – Львів, 2016. – 924 с.

⁵ У Меморіальній бібліотеці-архіві Ярослава Дашкевича зберігається рукопис (та машинопис) тез доповіді (російською мовою) «Жидовствующие в Украине XV–XVII вв.» (Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича. – С 6/7: Жидівствующі. «“Ожидовілі” в Україні»). – Арк. 89-101, 102-114), яка була виголошена на Шостій щорічній Міжнародній міждисциплінарній конференції з юдаїки у Москві, 1-3 лютого 1999 р. (див. програму конференції (Там само. – Арк. 41-50)). Стаття «“Ожидовілі” в Україні» (комп'ютерний друк, українською мовою) містила авторський напис олівцем: «Текст з грудня 2001 р.» (Там само. – Арк. 2-8). Її електронний варіант вдалося виявити на сайті «История евреев Украины. История холокоста». Листування з Центром юдаїки у Києві підтвердило відсутність друкованого видання. Стаття подається за україномовним варіантом із деякими технічними змінами, здійсненими, орієнтуючись на початковий машинопис російською мовою.

⁶ *Дашкевич Я.* «Ожидовілі» в Україні // Еврейская энциклопедия: Розділ I. Давні часи та середньовіччя: Параграф 2. Ашкеназійські євреї на українських землях. [Електронний ресурс]. Режим доступу до збірки: http://holocaust-ukraine.net/ru/razdel_i.htm.

у Єревані в 1970–80-х роках. Більшість із них ніколи не була надрукована в Україні. Тому із запропонованих восьми позицій – три переклала українською Рузання Мкртчян («Львівська вірменська колегія», «Франциск-Ксаверій Захаряевич», «Клементе Галяно»), а ще п'ять подано російською за матеріалами, що збереглися як підстави для вірменського перекладу в Меморіальній бібліотеці-архіві Ярослава Дашкевича («Матеуш Бембус», «Захария Бернатович», «Луи-Мари Пиду де Сент-Олон», «Грегорио Петрович», «Клеменс Ходыкевич»).

Для франкомовної статті «*Les Arméniens à Kiev (jusqu'à 1240)*»⁷ яка у 1973-1976 роках видана у Парижі, а 2001-го з'явився її передрук у Львові⁸, було віднайдено російськомовний рукопис і машинопис (обсягом 131 ст.) серед архівних документів Ярослава Дашкевича⁹. Робота складається з 13 розділів, кожен з яких є цілісним дослідженням із чітко окресленої проблематики. Публікацію окремих частин вдалося виявити в українських та російських журналах і збірниках, це, зокрема, «Армяне в Исландии XI в.»¹⁰ та «Грамота Федора Дмитровича 1062 року: Нарис з історії дипломатики»¹¹. Як зазначав 2001 року сам Я. Дашкевич, його іншомовні праці не втратили своєї актуальності: «Для практично майже відрізаної від Заходу української історичної науки мої арменістичні дослідження французькою та англійською мовами 1964-1989 рр. залишилися фактично невідомими. Проглядаючи їх недавно заново, я подумав, що вони особливо не втратили актуальності та навіть свіжості»¹².

⁷ *Dachkévytch Ya. Les Arméniens à Kiev (jusqu'à 1240): Première partie // Revue des Études Arméniennes. Nouvelle série. – Paris, 1973-1974. – Т. 10. – Р. 305-358; Ejud. Les Arméniens à Kiev (jusqu'à 1240): Deuxième partie // Ibid. – Paris, 1975-1976. – Т. 11. – Р. 323-375.*

⁸ *Dachkévytch Ya. Les Arméniens à Kiev (jusqu'à 1240): Première partie // Його ж. Вірменія і Україна / Упоряд.: Г. Сварник, Я. Федорук. – Львів; Нью-Йорк, 2001. – С. 229-282; Ejud. Les Arméniens à Kiev (jusqu'à 1240): Deuxième partie // Там само. – С. 283-335.*

⁹ *Дашкевич Я. Армяне в Киеве (до 1240 г.) // Меморіальна бібліотека-архів Ярослава Дашкевича. – С VI/1: Вірмени в Києві I: Армяне в Киеве (до 1240 г.). – Арк. 2-132 (рукопис + плівка і фото ілюстрації, рос. мова); Ejud. Les Arméniens à Kiev (jusqu'à 1240) // Там само. – Арк. 138-248 (рукопис, фран. мова); Его же. Армяне в Киеве (до 1240 г.) // Там само. – С VI/1: Вірмени в Києві II. – Арк. 2-134 (машинопис, рос. мова).*

¹⁰ *Дашкевич Я. Армяне в Исландии (XI век) // Його ж. Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть. Зб. наук. праць. – Львів, 2012. – С. 269-278.*

¹¹ *Дашкевич Я. Грамота Федора Дмитровича 1062 року: Нарис з історії дипломатики // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – К., 1962. – № 4. – С. 9-20; Його ж. Грамота Федора Дмитровича 1062 року // Його ж. Вірмени в Україні. – Львів, 2012. – С. 787-801.*

¹² *Дашкевич Я. Замість передмови // Його ж. Вірменія і Україна. – Львів; Нью-Йорк, 2001. – С. X.*

Зважаючи на те, що запропоновані читачам роботи побачили світ у різних періоди, часовий проміжок яких охоплює кілька десятиліть (з 1960-х до початку 2000-х рр.), виникла потреба в їхній уніфікації. Тому у виданні було усталено понятійний апарат. Стосувалося це, зокрема, терміна «уніатський», який замінено на «унійний», через те що у православно-католицькій полеміці назва «уніати» набула зневажливого значення і сприймається як образлива¹³. Проведено заміни у написанні таких лексем, як «архієпископ», «архістратиг», «архімандрит» і т. ін. (стало – архієпископ, архистратиг, архимандрит тощо), «ієрарх», «ієрархія» і т. ін. (стало – ерарх, ерархія) тощо.

Також було впроваджено однаковий підхід до вживання великої і малої літер, особливо це стосується особових назв релігійних інституцій. Орієнтиром для таких змін слугував «Термінологічно-правописний порадник для богословів та редакторів богословських текстів»¹⁴. Застосовано вживання великої літери для офіційних сучасних назв церков, наприклад: Вірменська Апостольська Церква, Українська Православна Церква, Українська Греко-Католицька Церква тощо; географічно-національних означень, наприклад: Київська Церква, Візантійська Церква, Вірменська Церква, Московська Православна Церква, Римська Церква; конфесійно-канонічних означень, наприклад: Східні Церкви, Вірмено-Католицька Церква, Латинська Католицька Церква, Унійна Церква тощо¹⁵.

Виправлено помилки та друкарські огріхи, зведено до єдиного знаменника покликання, більшість із них верифіковано. Тексти і примітки вірменською мовою вичитав та звірив А. Месропян – подекуди, поряд із латинкою чи кирилицею, ту саму бібліографічну позицію подано вірменською (у квадратних дужках).

У кінці книги розміщено понятійний апарат, який складається з географічного та іменного покажчиків¹⁶, що, сподіваємось, спростить її читачам пошук осіб чи географічних об'єктів. Завершують видання ілюстрації, які

¹³ [Електронний ресурс]. Режим доступу до збірки: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%85%D1%96%D0%B4%D0%BD%D1%96_%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B8.

¹⁴ Підготував колектив авторів у Інституті богословської термінології та перекладів Українського католицького університету (Термінологічно-правописний порадник для богословів та редакторів богословських текстів / Гол. ред. М. Петрович. – Львів, 2005. – 130 с.).

¹⁵ Там само. – С. 82.

¹⁶ Укладачем покажчиків є І. Альмес за участі І. Скочиляс та Н. Паславської. Окрема подяка А. Месропяну, Л. Луцан, У. Кришталович, І. Гаюк та ін. за консультації щодо іншомовних термінів.

підбрала Л. Моравська. Ці світлини відображають науково-громадську та культурну співпрацю Я. Дашкевича і Львівського музею історії релігії протягом 1994-2009 років.

До підготовки збірника на різних етапах долучалося багато людей, починаючи від формування її назви і відбору матеріалів до їхнього пошуку в бібліотеках та архівах, сканування, набору, вичитування, стандартизації приміток, перекладів, консультацій щодо вживання того чи іншого терміна, пошуків, пов'язаних із виходом (чи невиходом) друком окремих бібліографічних позицій. Упорядники висловлюють щире подяку всім, хто в різний спосіб спричинився до публікації цього видання.

Ірина Скочиляс